

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

В.Д. МЕЛАШ, Л.Г. ВЕЛЬЧЕВА, В.В. МОЛОДИЧЕНКО

формування екологічної культури школярів

навчально-методичний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів ВНЗ

Мелітополь
2009

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Розділ I. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ФАКУЛЬТАТИВНИХ КУРСІВ З ЕКОЛОГІЇ ДЛЯ УЧНІВ 5 – 12 КЛАСІВ.....	6
1.1. Програма факультативу “Рідний край”	6
1.2. Програма факультативу “Екологія рослин”	11
1.3. Програма факультативу “Екологія Приазовського краю”.....	17
1.4. Програма факультативу “Екологія людини”	22
1.5. Програма факультативу “Глобальне екологічне мислення”.....	29
1.6. Програма факультативу „Екологічна культура”	37
1.7. Програма інтегрованого курсу “Природознавство та екологія людини в сучасному глобальному світі”	49
Розділ II. ПАКЕТ ДИДАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАКУЛЬ- ТАТИВНИХ КУРСІВ	54
2.1. Методика проведення екскурсії “Природа рідного краю восени” (балка с. Лежино Запорізької області)	54
2.2. Методика проведення екскурсії “Ознайомлення з джерелами забруднення своєї місцевості” (на прикладі дубової алеї с. Лежино Запорізької області)	63
2.3. Методична розробка заняття-подорожі з теми “Різноманіття птахів Запорізької області. Охорона птахів”.....	70
2.4. Методична розробка заняття-слідства з теми “Вплив куріння на організм людини та навколишнє середовище”.....	76
2.5. Методична розробка заняття-ділової гри з теми “Забруднення навколишнього середовища. Шкідливий вплив порушеного довкілля”.....	86
2.6. Методична розробка заняття майстерні “Екологічний менталі- тет”.....	99
2.7. Методика проведення етичної бесіди “Чи потрібні досліди над тваринами в навчальному процесі”.....	104
Розділ III. НАВЧАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ	110
3.1. Характеристика навчальної екологічної стежки “Дивосвіт приро- ди” Мелітопольського державного педагогічного університету	112
3.2. Методика організації дослідницької роботи на станції екологіч- ної стежки “Антропогенний вплив на біогеоценози”.....	115
3.3. Методична розробка екскурсії на тему “Природа рідного краю”.....	126
Література	141

ПЕРЕДМОВА

Екологічна освіта на початку III тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного та економічно сталого розвитку всього суспільства. Основним стратегічним напрямком розвитку екологічної освіти сьогодні є розробка наукових основ та навчально-методичного забезпечення неперервної екологічної освіти на базі Національної доктрини розвитку освіти в Україні в XXI столітті, здобутків української та зарубіжної педагогічної практики.

Для реалізації цього стратегічного напрямку на кафедрах Мелітопольського державного педагогічного університету працює декілька проблемних наукових студентських груп серед яких: “Безперервна екологічна освіта” і „Сучасні проблеми навколишнього середовища та екологічна освіта”. Керівниками цих наукових груп є кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш В.Д., кандидат біологічних наук, доцент Вельчева Л.Г.

Спираючись на екологічну програму для початкової школи (автор доцент Мелаш В.Д.), яка є пропедевтичним курсом з екологічної освіти в середній школі і вже 12 років успішно працює в школах міста та районів Запорізької області, розроблено програми для факультативних курсів з екології для 5-12 класів:

- для учнів 5, 6 класів “Рідний край”, автори: Антонєць В.В., Мелаш В.Д.;
- для учнів 7 класів “Екологія рослин”, автори: Романенко Ю.М., Мелаш В.Д.;
- для учнів 8 класів “Екологія Приазовського краю”, автори: Терьохіна К.О., Мелаш В.Д.;
- для учнів 9 класів “Екологія людини”, автори: Рудченко Н.В., Мелаш В.Д.;
- для учнів 10 класів, “Глобальне екологічне мислення”, автори: Чередниченко І.О., Мелаш В.Д.;
- для учнів 11-12 класів “Екологічна культура”, автори: Калініна О.Г., Мелаш В.Д.

У посібнику надається навчальна програма інтегрованого курсу “Природознавство і екологія людини в сучасному глобальному світі” для учнів 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів, складена ст. викладачем кафедри початкової освіти Гузь В.В.

Для розроблених програм підготовлено пакет дидактичного забезпечення. Деякі методичні розробки надані в цьому посібнику:

- екскурсії для учнів 5, 6, 7 класів, автори Важова Т.Г., Мелаш В.Д.;
- заняття-подорож “Різноманіття птахів Запорізької області. Охорона птахів. Значення птахів у природі” для учнів 8 класу, автори Грінченко Т.М., Мелаш В.Д.;
- заняття: гра-слідство “Вплив куріння на організм людини та довкілля” для учнів 9 класу, автори Тихонова О.В., Мелаш В.Д.;
- заняття: ділова гра “Забруднення навколишнього середовища. Шкідливий вплив на довкілля” для 10 класу, автори Дмитрук Ж.В., Мелаш В.Д.;
- заняття-майстерня “Екологічний менталітет”, автори Чередниченко І.О., Мелаш В.Д.;
- заняття: етична бесіда “Чи потрібні дослідження над тваринами в навчальному процесі?” для 11-12 класу, автори Вівчар Н.В., Мелаш В.Д.

Як показав моніторинг якості біологічної освіти 2005 року найскладнішим виявилось для учнів застосування теоретичних знань на практиці. Таким чином необхідно приділити пріоритетну увагу формуванню практичних умінь та навичок в екологічній освіті учнів.

У зв'язку з цим, у формуванні екологічної грамотності культури значна увага повинна приділятися практичній роботі, великий простір для якої надають навчальні екологічні стежки як один з найбільш ефективних засобів повноцінного спілкування з природою.

Для формування екологічної культури школярів студентами наукової проблемної групи „Сучасний стан довкілля та екологічна освіта” Мелітопольського державного педагогічного університету в 2004 р. була створена навчальна екологічна стежка „Дивосвіт природи” на території агробіологічного комплексу (АБК) під керівництвом к.б.н. доцента Л.Г. Вельчевої. В організації та облаштуванні екологічної стежки, розробці пакету методичного забезпечення різноманітної роботи екологічного спрямування активну участь брали студенти наукової групи Шумбасова О.В., Васильчук І.П., Зуйкіна С.М.

РОЗДІЛ 1.

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ФАКУЛЬТАТИВНИХ КУРСІВ

1.1. Навчальна програма факультативного курсу “Рідний край”

Пояснювальна записка

Факультативний курс екології рідного краю для учнів 5 та 6 класів був розроблений із врахуванням послідовності основних екологічних понять і закономірностей, які вивчаються в курсах біологічних та географічних предметів і передбачає формування в учнів системи знань та умінь, необхідних для майбутнього свідомого і господарського природокористування, збереження природного довкілля Батьківщини.

Мета і завдання курсу:

- розширення теоретичних знань про структуру і функції екологічних систем; про їхні зміни під впливом діяльності людини; про необхідність раціонального використання природних ресурсів;
- поглиблення знань з біології, географії, історії, народознавства, екології;
- формування відповідального ставлення до природи, любові до рідного краю;
- пробудження інтересу до проблем довкілля та готовності до активних дій з охорони природи рідного краю;
- опанування практичних умінь і навичок природоохоронної діяльності.

Провідна ідея курсу - вивчення екологічних (природних та штучних) систем рідного краю, ознайомлення учнів з основами екологічного права, з історією становлення місцевих біогеоценозів та найважливішими засадами народної екології з метою формування в них наукового світогляду та виховання екологічної культури.

Заняття факультативу “Рідний край” орієнтують школярів на емоційне сприйняття природи, формування в них духовних цінностей шляхом успадкування історичних екологічних надбань народу і мають значну практичну спрямованість. Проведення практичних занять дає можливість формувати ціннісне ставлення до природи, набувати досвід прийняття відповідальних рішень, що є важливими компонентами екологічної культури школярів.

Програма побудована з огляду на дотримання системності знань учнів, певної послідовності та наступності навчального матеріалу: виявлення зв'язків людини з природою, спостереження змін, що відбуваються під впливом діяльності людини, вивчення наукових засад розв'язання проблем довкілля.

Передбачається застосування активних форм навчання (екскурсій у природу, рольових ігор, практичних робіт та участі в природоохоронних заходах міста), що дозволяють стимулювати самостійну пізнавальну діяльність учнів, спрямовану на виявлення проблем у взаємодії людини з природою та пошук можливих шляхів позитивного їх вирішення.

Навчальна програма розрахована на 144 години. З них припадає:

на теоретичні заняття	- 2 години;
на практичні заняття	- 38 годин;
на комбіновані заняття	- 34 години;
на екскурсії	- 42 години;
на природоохоронні заходи	- 26 годин.

В результаті засвоєння програми факультативу “Рідний край”
учні повинні знати:

- визначення “екології” як науки та об’єкти її вивчення;
- цінність природи рідного краю як національного багатства;
- екосистеми своєї місцевості;
- основні положення екологічного права, екологічні права та обов’язки громадян, юридичну відповідальність за їх порушення;
- народні традиції та прикмети щодо взаємозв’язків у природі;
- фітотерапію як народний засіб збереження та відновлення здоров’я;
- рослинний та тваринний світ рідного краю;
- представників Червоної книги свого краю.

Учні повинні вміти:

- чітко орієнтуватись в основних поняттях курсу;
- розрізняти тварин та рослин своєї місцевості, охороняти їх;
- виготовляти народний календар за зібраними особисто прикметами;
- пропагувати екологічні знання (інсценувати екологічні казки, проводити класні години, вікторини, лекторії, вечори екологічного змісту);

- збирати лікарські рослини, готувати настої та відвари з них та вміти їх правильно застосовувати; брати участь у природоохоронній роботі (очищати питну воду, звільняти природні куточки від сміття, виготовляти годівнички та гніздівлі для птахів, організовувати екологічні стежки тощо).

Програма факультативу “Рідний край”, навчально-тематичний план якого наведено нижче, включає всі аспекти змісту екологічної освіти: науково-пізнавальний, ціннісний, нормативний, практично-діяльнісний і допомагає школярам усвідомити існуючі екологічні проблеми та їх причинний характер, формує відповідальне ставлення до природного оточення, виховує почуття турботливого господаря, патріота своєї землі.

Орієнтовний тематичний план

№	Назва теми	Усього	Кількість годин				
			теоретичні	комбіновані	практичні	екскурсії	природоохоронні заходи
	Вступ. Екологія як наука.	4	2	-	-	2	-
1	Основи екологічного права	26	-	12	8	4	2
2	Народна екологія	14	-	2	4	6	2
3	Колиска козацької слави	22	-	4	6	10	2
4	Екологічна стежина	76	-	16	20	20	20
Усього		144	2	38	36	42	26

Зміст програми

Вступ. Екологія як наука

Екологія – наука про взаємозв'язки між живими істотами та навколишнім середовищем, між людиною та природою. Розвиток екології як науки XXI століття: стан, перспективи.

Екскурсія. Виявлення екологічних взаємозв'язків.

1. Основи екологічного права

Загальна характеристика екологічного права. Екологічні права громадян. Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Природокористування. Юридична відповідальність. Екологічний контроль. Земельне та водне законодавство. Глобальні проблеми людства.

Практичні роботи.

Виготовлення попереджувальних пам'яток.

Написання доповіді “Глобальні проблеми людства”.

Виготовлення нагород для молодших екологів (з природного матеріалу).

Експерсії.

Експерсія до санепідеміологічної станції.

Ознайомлення з екологічним станом о. Хортиця.

Природоохоронні заходи.

Інсценування казки “Екотропік та екологічне право”.

2. Народна екологія

Традиції та вірування українського народу. Народний календар. Фітотерапія. Рослини та тварини в побуті українців.

Практичні роботи.

Збирання народних прикмет.

Виготовлення народного календаря.

Приготування настоїв та відварів з лікарських рослин.

Експерсії.

Експерсія до краєзнавчого музею.

Експерсія до о. Хортиці (для вивчення лікарських трав).

Експерсія до фармакологічної лабораторії.

Природоохоронні заходи.

Проведення класних годин “Завітайте до “Еконіки” (казка з демонстрацією лікарських трав).

3. Колиска козацької слави

Історія розвитку о. Хортиця. Клімат. Ґрунти. Тваринний та рослинний світ.

Практичні роботи.

Очищення острова Хортиця від сміття.

Виготовлення годівничок для тварин та птахів.

Очищення питної води.

Експерсії.

Експерсія до кінного театру.

Біологічне угруповання лісу.

Живі організми і оточуюче середовище.

Екологічні групи рослин. Фітоценози.

Охорона рослин.

Природоохоронні заходи.

Участь в природоохоронній роботі міста.

4. Екологічна стежина

Місцеві екосистеми: ліс, водойми, ґрунт. Природні умови острова Хортиця. Сучасне і минуле.

Правила поведінки в природі. Вплив антропоічних чинників на життя лісу, водойми. Птахи міста.

Проблема охорони рослин і шляхи її вирішення. Рослини-індикатори стану навколишнього середовища. Рослини поблизу екологічної стежки. Червона книга рідного краю.

Практичні роботи.

1. Виготовлення дорожніх знаків.
2. Виготовлення інформаційних щитів.
3. Виготовлення карти і схеми стежини.
4. Вивчення екологічного стану стежини.
5. Операція “Джерельце”.

Екскурсії.

1. Екскурсія до природничого музею.
2. Екологія міста. Рекреаційні території.
3. Прибережно-водні рослини.
4. Рослини листяного лісу. Життєві форми.
5. Птахи нашого міста.

Природоохоронні заходи.

1. Лекторій-вікторина про правила поведінки в природі.
2. Проведення ранку “Рослини – індикатори стану навколишнього середовища”.
3. Участь у природоохоронній роботі міста.
4. Проведення ранку та класних годин “Збережемо наше місто”.
5. Інсценування екологічних казок.

1.2. Програма факультативного курсу “Екологія рослин”

Пояснювальна записка

З метою здійснення екологічної освіти учнів 7-х класів розроблена програма факультативу “Екологія рослин”.

Зазначена програма розвиває пізнавальний інтерес у школярів, сприяє утворенню в їхніх уявленнях цілісних образів географічних, природних, біологічних явищ і об'єктів, допомагає усвідомити існуючі екологічні проблеми сучасного суспільства та їхній причинний характер, формує ставлення до нашої планети, як до спільної домівки, виховує почуття турботливого хазяїна, патріота своєї землі.

Програма екологічного факультативу включає всі аспекти змісту екологічної освіти: науково-пізнавальний, ціннісний, нормативний, практично-діяльнісний.

Науково-пізнавальний аспект змісту розвиває інтерес школярів до проблем навколишнього середовища, формує уявлення про наукову картину світу і представлений матеріал, який розкриває властивості предметів і явищ, їхні зв'язки і різноманіття. Весь комплекс знань про навколишнє середовище забарвлений інтересом, що дуже важливо в справі формування ставлення дітей до своєї домівки – природно-соціального оточення.

Ціннісний аспект змісту розкриває учням різноманітну значимість досліджуваних об'єктів у житті природи і людини. Дотепер у практиці навчання школярів нерідко переважало трактування цінності з утилітарно-практичних позицій, що значно збіднювало ставлення дітей до навколишнього світу, знижувало їхню допитливість, естетичну чуйність, милосердя, співчуття, співпереживання.

Нормативний аспект змісту програми екологічного факультативу включає правила (приписи і заборони) поведінки людини та її діяльності в природному і соціальному оточенні. Дотримання загальнолюдських норм моралі – показник загальної культури поведінки кожної людини у відносинах між людьми, із природними об'єктами, по відношенню до власного здоров'я та здоров'я оточуючих людей тощо. Оскільки основи екокультури (як і будь-якої іншої) закладаються в ранньому віці, то необхідно приділяти особливу увагу розкриттю цього аспекту змісту якомога раніше.